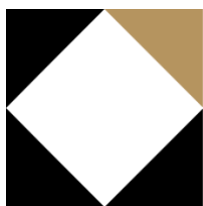

Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium

**Erfgoed
Challenge**

Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK) lanceert de tweede editie van de Erfgoed Challenge

Na de zeer succesvolle eerste editie van de Erfgoed Challenge 2021, met als winnaar het interieur van de Rubenskapel in de Antwerpse Sint-Jacobskerk, lanceert het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK) nu een tweede editie.

Een krachtig initiatief van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK)

De Erfgoed Challenge is een initiatief van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK, Brussel). Deze federale wetenschappelijke instelling speelt sinds 1948 een pioniersrol in de erfgoedzorg. Een interdisciplinair team van wetenschappers, restaurateurs, kunsthistorici, fotografen en specialisten in beeldvorming bestudeert de Belgische erfgoedschatten, geeft ze een duurzame behandeling en brengt ze dichterbij alle liefhebbers.

Het KIK is vooral gekend als uitvoerder van toprestauraties zoals die van de eerste twee fasen van het Lam Godsveelluik van de gebroeders van Eyck, maar coördineert evengoed noodhulp aan erfgoed of bewaart het collectief visueel geheugen in de online databank BALaT, met meer dan 1 miljoen foto's van het cultureel erfgoed. www.kikirpa.be

Hilde De Clercq, algemeen directeur a.i. van het KIK: “Erfgoed, dat zijn prachtige kunstwerken, objecten en gebouwen met een innige betekenis voor individu en samenleving. Kostbare geschenken uit het verleden die we in al hun schittering willen doorgeven aan de volgende generaties. Mijn hart breekt als ik zie hoe groot de noden zijn en hoe beperkt de aandacht en middelen. Met de Erfgoed Challenge willen we hier verandering in brengen.”

Thomas Dermine, staatssecretaris voor wetenschapsbeleid: “Dit is een unieke kans om de kennis en expertise verder uit te bouwen en te delen met iedereen: van een lokale liefhebber tot buitenlandse experts. Tegelijk is het een breed gedragen publieksproject. We streven zo naar een wetenschapsbeleid dat voor iedereen toegankelijk is en dat een groot aantal mensen betreft bij erfgoed.”

Stemmen op favoriet erfgoed van 11 oktober tot 27 november 2022

Erfgoed is overal, het kan gaan om een middeleeuwse kerk in een dorp, een waardevol en fascinerend schilderij dat al een paar eeuwen oud is, een vuurtoren, een café met een prachtig art déco interieur... erfgoed is overal in het straatbeeld, in musea, op onverwachte plaatsen. Veel van dat erfgoed is nochtans in nood en heeft dringend zorg nodig. Om dat erfgoed opnieuw te laten schitteren en het zo door te geven aan de volgende generaties, nodigt het KIK iedereen uit om tot 27 november te stemmen op zijn of haar favoriete erfgoed. In de aanloop naar 2030, de 200ste verjaardag van België, zal zo elk jaar minstens één erfgoedschat gerestaureerd worden.

Welke van deze zes unieke erfgoedschatten volgt het interieur van de Rubenskapel in Antwerpen, laureaat van de Erfgoed Challenge 2021, op?

Het KIK selecteerde voor deze tweede editie opnieuw zes erfgoedparels uit heel verschillende periodes en plaatsen in België. Elk met hun unieke verhaal, opbouw, stijl en noden belichamen ze samen de rijkdom en variatie van ons erfgoed. Stuk voor stuk verdienen ze de beste zorgen: een duurzame restauratiebehandeling, het optimaliseren van de bewaaromgeving, een betere publieksofstelling...

De zes erfgoedschatten die geselecteerd werden voor de tweede editie van de Erfgoed Challenge zijn: (meer info in bijlage 3)

Andenne

Gostende

Elsene

Wetteren

Doornik

Brussel

1. Het schilderij 'De Kindermoord te Bethlehem' van Louis Finson (voor 1580-1617) in de Sint-Beggakerk in Andenne.
2. De balletkostuums van James Ensor (1860-1949) in Mu.ZEE Oostende.
3. De preekstoel van Hendrik Frans Verbrugghen (1654-1724) in de Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal van Brussel.
4. De collectie habijtpoppen in de Sint-Gertrudiskerk in Wetteren.
5. Het beeld van de Onze-Lieve-Vrouw-van-de-Zieken in de kathedraal van Doornik.
6. De gipsen voor het Monument voor de Arbeid in het Meuniermuseum in Elsene.

Hoe stemmen via de publieksstemming:

Iedereen kan vanaf 11 oktober tot en met 27 november zijn of haar stem uitbrengen op één van de zes genomineerde erfgoedschatten via: <https://www.erfgoedchallenge.be> Of via onderstaande QR-code:

Wat valt er te winnen?

Hoofdwinnaar:

De **Hoofdwinnaar** wordt aangeduid door een commissie van bekende Belgen. Zij zullen zich hiervoor baseren op verschillende criteria, waaronder het succes van de publieksstemming maar ook het bovenlokaal belang van de erfgoedschat en de hoogdringendheid van een conservatie- en/of restauratiebehandeling.

De Hoofdwinnaar wordt een jaar lang door het KIK ondersteund in communicatie en fondsenwerving.

Publieksprijs:

De erfgoedschat die de meeste stemmen in de wacht sleept, wint de **Publieksprijs**. Concreet betekent dit dat het KIK een korting van **5.000 euro** toekent op de conservatie- en/of restauratiebehandeling van deze erfgoedschat.

Alle zes genomineerde erfgoedschatten voor de Erfgoed Challenge Patrimoine kunnen vanaf 2023 gratis gebruik maken van een online crowdfundingplatform van het KIK.

Het eeuwig geldend ticket

Eén stem maakt kans op 'het eeuwig geldend ticket'. Dit betekent dat hij of zij een ticket ontvangt dat gedurende honderd jaar lang gratis toegang geeft tot de erfgoedschat die als hoofdwinnaar wordt aangeduid. Het ticket kan aan volgende generaties doorgegeven worden. Zo onderstreept het KIK, samen met het grote publiek, het belang van erfgoed voor de toekomstige generaties. De winnaar van 'het eeuwig geldend ticket' wordt aangeduid op basis van een schiftingsvraag.

Een commissie met een hart voor erfgoed

De Erfgoed Challenge wordt begeleid door een commissie van Belgen met een heel diverse achtergrond én met een groot hart voor erfgoed. Zij ondersteunen de campagne en selecteren samen het winnend project. Daarbij houden ze rekening met de urgentie van een behandeling, de bovenlokale betekenis en de populariteit van de erfgoedschat in de stemcampagne.

De commissieleden zijn:

- Baron Frans van Daele, gewezen topdiplomaat en kabinetschef van koning Filip en van Europees voorzitter Herman Van Rompuy, bestuurder van de KU Leuven en van de Muziekkapel Koningin Elisabeth.
- Michel Moortgat, CEO van brouwerij Duvel Moortgat, voorzitter van het Erfgoedfonds van de Koning Boudewijnstichting en voorzitter van het hedendaags kunstencentrum WIELS in Brussel.
- Muriel Verbeeck, professor aan het Departement Conservatie-Restauratie aan de *École supérieure des arts Saint-Luc* in Luik en aan het *Institut National du Patrimoine* in Parijs.
- Hanan Challouki, oprichtster van Inklusief, schrijfster van het boek *Inclusieve Communicatie*, laureaat van de *Forbes 30 under 30 Europe 2018*-lijst, gastdocent aan de Odisee Hogeschool, vice-voorzitter van de *Belgian Association of Marketing* en onafhankelijk bestuurder bij *Flanders Investment & Trade*.

- Christophe Deborsu, wetstraatjournalist, presentator van *C'est pas tous les jours dimanche* (RTL), auteur van de bestseller *Dag Vlaanderen!* en columnist voor *Het Belang van Limburg*.
- Jannie Haek, gedelegeerd bestuurder van de Nationale Loterij
- Hilde De Clercq, algemeen directeur a.i. van het KIK, voorzitter van de commissie

Stand van zaken van de winnaar van de eerste winnaar van de Erfgoed Challenge 2021, het interieur van de Rubenskapel in Antwerpen.

Rubensschilderij succesvol overgebracht naar het KIK

Op woensdag 7 september 2022 werd het schilderij 'Madonna met Kind, omringd door Heiligen', van de hand van Pieter Paul Rubens succesvol overgebracht naar het KIK. Hier start nu een interdisciplinair onderzoeks- en conservatieproject.

Het schilderij siert al bijna vierhonderd jaar de grafkapel van de meester in de Sint-Jacobskerk in Antwerpen. Het uithalen van het schilderij was een uiterst delicate operatie. Dankzij een nauwgezette voorbereiding verliep alles vlekkeloos. Om veiligheidsredenen werd dit niet voorafgaand aangekondigd.

Nadien werd een ander schilderij in het altaar geplaatst. Het gaat om een ruim tweehonderd jaar oude kopie door Jean Delin (1774-1811). Dit schilderij nam aan het begin van de negentiende eeuw ook al een tijdlang de plaats van Rubens' origineel in, dat in 1794 door Franse revolutionairen naar Parijs afgevoerd was.

Rubens' meesterwerk wordt nu verder onderzocht uitvoerig gedocumenteerd. Pas daarna kan gestart worden met de conservatie- en restauratiebehandeling.

Met dank aan alle betrokken instanties voor de uitstekende samenwerking: Kerkfabriek Sint-Jacob Antwerpen, AG Vespa, Steenmeijer architecten, Topstukkenraad, Agentschap Onroerend Erfgoed, Mobull.

Eerste bevindingen van de restaurateurs:

Zie schema in bijlage 2

Bij het uithalen werd een zware metalen structuur aangetroffen waarbinnen het schilderij vervat zat. Deze is deels verantwoordelijk voor de grote hoeveelheid aan barsten in het paneel die reeds werden opgetekend tijdens het vooronderzoek in de kerk (zie schema). De aluminium structuur werd na aankomst in het KIK in verschillende stappen verwijderd, om de toegang tot de volledige picturale laag mogelijk te maken en het paneel langzaam aan meer vrijheid te geven.

Een eerste verrassing is dat het originele paneel bij voorgaande restauratie-ingrepen sterk werd afgedund. Normaal heeft een paneel van een dergelijk formaat een dikte van 1,5 centimeter – vandaag blijft daar nog 5 à 6 millimeter van over.

De bewegingen van het paneel worden momenteel gemonitord en dit zal gedurende het gehele restauratieproces gebeuren om na onze interventie een zo aangepast mogelijk systeem te ontwikkelen om het paneel veilig terug in het altaar te kunnen plaatsen en het voldoende ondersteuning te bieden.

Daarnaast is de beeldvorming volop aan de gang. Aan de hand van fotografie, Röntgen en infraroodreflectografie (IRR) worden de oude restauratie-interventies (retouches, overschilderingen, lacunes,...) en de techniek (penseelvoering, eerste opzet compositie, compositiewijzigingen,...) in kaart gebracht. Via macro-XRF krijgen we een zicht op de chemische samenstelling van de originele picturale lagen en latere interventies. Al deze info wordt gebundeld en zal ons in staat stellen om, in combinatie met visueel onderzoek, de toestand van het schilderij te begrijpen. Daarna volgen de eerste reinigingstesten.

Later dit jaar zullen alle bevindingen van dit onderzoek voorgesteld worden aan een internationale commissie van experts, de beheerders van de Sint-Jacobskerk, en de verschillende betrokken overheidsinstanties. Vervolgens kan gestart worden met de eigenlijke restauratie.

Persinformatie

De genomineerden van de Erfgoed Challenge 2022 + beeld Rubens: HR beelden via: <https://we.tl/t-onR0GPGJ2f>

Gerrie Soetaeret Press & Communication

gerrie.soetaert@skynet.be | + 32 (0) 475 47 98 69

Met de steun van en met dank aan:

De Nationale Loterij

De Nationale Loterij is de eerste Founding Partner van de Erfgoed Challenge, met dank aan al haar spelers. Erfgoed is van iedereen. Door mensen op directe wijze te betrekken bij de zorg ervoor, wordt het belang voor individu en samenleving vergroot. Dat is cruciaal om het Belgische erfgoed de zorgen te bieden die het verdient.

Jannie Haek, gedelegeerd bestuurder van de Nationale Loterij: “Ik hoop dat het publiek ook voor deze tweede editie van de Erfgoed Challenge massaal zijn of haar stem zal laten horen voor deze unieke schatten. We zijn een land met enorm veel erfgoed. Eigenlijk is dit onze natuurlijke rijkdom. En zo is het onze plicht om hiervoor goed te zorgen. En dat doet de Nationale Loterij dankzij haar spelers.”

Het Fonds Bernard, Gonda en Emily Vergnes, beheerd door de Koning Boudewijnstichting.

Het KIK is bijzonder verheugd te mogen aankondigen dat het Fonds Bernard, Gonda en Emily Vergnes, beheerd door de Koning Boudewijnstichting, bereid werd gevonden om het interdisciplinair conservatie- en restauratieproject ‘Madonna met Kind, omringd door heiligen’, te financieren. **Het KIK wenst Bernard, Gonda en Emily Vergnes uitdrukkelijk te bedanken** voor hun steun en hun vertrouwen in de werking van het KIK.

Bernard, Gonda en Emily Vergnes: “Al van bij ons eerste bezoek aan de Rubenskapel waren we overweldigd door de schoonheid van het schilderij. Er gaat ook zoveel symboliek schuil in dit kunstwerk. En de wijze waarop Rubens het thema van de ‘Sacra Conversazione’ in dit meesterwerk benaderde is absoluut fascinerend.

We dragen graag bij aan het behoud van dit kunstwerk. De geschiedenis van het schilderij leest bijna als een detectiveverhaal. Wie heeft het ooit in opdracht gegeven? Waarom werd het nooit door de opdrachtgever in ontvangst genomen? En waarom wenste Rubens dat net dit schilderij in zijn grafkapel zou komen?

Vanaf ons eerste bezoek aan het KIK zijn we ook enorm onder de indruk van de mensen die hier werken. Dat inzicht, het oog voor detail, de passie waarmee zij hun taken vervullen... En ze kunnen ook uitstekend communiceren over hun werk. De mensen hier zijn echt fantastisch.”

Bijlagen:

Bijlage 1: Een schilderij met een bewogen geschiedenis. Een zwaard van droefheid zal uw hart doorboren

Op 30 mei 1640 verwisselde Rubens het tijdelijke voor het eeuwige. De stoffelijke resten van de schilder en zijn familie kregen een plaats in de Antwerpse Sint-Jacobskerk op een steenworp van zijn stadsresidentie. Het altaar in de kapel Onze-Lieve-Vrouw van Smarten, beter gekend als de Rubenskapel, bestaat uit een monumentaal altaarstuk met het schilderij *Madonna omringd door heiligen* van zijn eigen hand. Het is niet geweten voor wie het werk eigenlijk geschilderd werd, noch waarom het nooit opgeleverd werd. Het bleef bijgevolg in het bezit van Rubens tot aan zijn dood. Boven op het altaar bevindt zich een Mariabeeld dat wordt toegeschreven aan zijn leerling Lucas Faydherbe.

Dé trekpleister van de Antwerpse St.-Jacobskerk is sinds bijna vier eeuwen de meest oostelijke kranskapel waar Rubens begraven ligt. De grafkapel werd ongeveer een jaar na de dood van Rubens (30 mei 1640) door zijn weduwe Hélène Fourment en enkele familieleden met de kerkmeesters onderhandeld. De bouw startte vermoedelijke een jaar later. Rubens zou vlak voor zijn overlijden het bestaande schilderij van de *Madonna omringd door heiligen*, alsook de marmeren *Mater Dolorosa* aangeduid hebben voor het altaar, dat werd uitgevoerd door beeldhouwer Cornelis van Mildert.

Een schilderij met een bewogen geschiedenis

- In het bezit van Rubens tot aan zijn dood, 1640
- Rond 1650 geplaatst in het altaar van zijn grafkapel, Sint-Jacobskerk, Antwerpen
- Tussen 31 juli en 12 september 1794 in beslag genomen en vervolgens naar Parijs gestuurd (6de zending, in *caisse n° 4 d'Anvers*)
- Aankomst van het schilderij in Parijs op 17 januari 1795
- In het najaar van 1801 terug naar Antwerpen gestuurd en ondergebracht in het oude klooster van de ongeschoeide karmelieten aan de huidige graanmarkt
- Wederopstelling in het altaar in de Sint-Jacobskerk, 21 oktober 1815

Bijlage 2: Conservatie-Restauratie, onderzoek en ontsluiting van de Rubenskapel

TOESTAND VAN DE DRAGER

barsten

TOESTAND VAN DE PICTURALE LAAG

lacunes

slijtage

open
craquelures

opstuwingen

vullingen

retouches

overschilderingen

wassingen

schimmels

vlekken

krassen

Tijdens de restauratie zal de materiële geschiedenis van de Rubenskapel en de verschillende kunstwerken verder in kaart gebracht worden, en dit door het documenteren van de verschillende restauratie-interventies, gecombineerd met een uitgebreid bronnen- en archiefonderzoek.

Ook de kunsthistorische studie zal tijdens de restauratie verder gevoed worden door overlegmomenten met kunsthistorici gespecialiseerd in het oeuvre van de betreffende kunstenaars. Deze discussies zijn verrijkend voor beide partijen waarbij de restaurateurs relevante informatie over de gebruikte technieken en materialen kunnen aanleveren en/of verbanden met andere werken van de kunstenaar en diens entourage kunnen leggen.

Vóór de aanvang van de restauratie van het schilderij zal het eerst verder gedocumenteerd worden via hoge resolutie fotografie (onder normaal-, UV- en scheerlicht) en wetenschappelijke beeldvorming (infrarood-reflectografie, Röntgen, macro-XRF). Dit zal, samen met een grondige visuele studie (met blote oog en microscoop), zorgen voor een beter begrip van de huidige toestand van het schilderij. Archiefphoto's die op de Balat-databank en andere beeldbanken zijn opgenomen zullen bestudeerd worden om de materiële geschiedenis verder in kaart te brengen.

Voor een goede ontsluiting van de kunstwerken in de grafkapel tijdens en na restauratie kan het KIK bogen op kwaliteitsvolle beeldvorming en uitgebreide wetenschappelijke data die ter beschikking gesteld kan worden aan het grote publiek. De manier waarop deze informatie wordt aangeboden gebeurt in samenspraak met de eigenaar.

Net als de ontsluiting van hoge resolutie beeldopnames van het Lam Godsveelluik op de website *Closer to Van Eyck* komt er een gelijkaardige online tool voor de Rubenskapel en het Rubensschilderij. De hoge resolutie opnames van het schilderij zullen hier ontsloten worden. De 360° en 3D opnames van de Rubenskapel zullen als een toegangspoort dienen. De tool is niet enkel bedoeld voor onderzoekers en wetenschappers, maar bevat tevens nieuwe lagen die interessant zijn voor bredere doelpublieken. Een manier om straks ook van thuis uit alles te volgen en de virtuositeit van de verschillende kunstwerken in de Rubenskapel virtueel te beleven.

Via wetenschappelijke publicaties wordt de kapel en haar interieur eveneens ontsloten voor onderzoekers wereldwijd. Dit kan aanleiding geven tot een hernieuwde aandacht voor de Rubenskapel en leiden tot nieuwe studies en inzichten, waarbij de verschillende kunstwerken verder onder de publieke aandacht worden gebracht.

Bij grote projecten doet het KIK steeds beroep op zijn uitgebreid netwerk aan nationale en internationale specialisten. Dat zal zich ook nu vertalen in het opzetten van een commissie, die op belangrijke momenten binnen het restauratieproces bijeenkomt om het project mee op te volgen en te adviseren waar nodig.

Een dergelijke raad wordt samengesteld uit kunsthistorici en restaurateurs gespecialiseerd in de periode. Het gaat in totaal om een twaalfstal binnen- en buitenlandse gespecialiseerde conservator-restaurateurs, professoren en museumdirecteurs.

Beslissingen die een impact zullen hebben op het uiteindelijke uitzicht na restauratie worden telkens in overleg genomen, en dit met de eigenaar, verantwoordelijke instanties (Topstukkenraad, Onroerend Erfgoed, Stad), en een team van experts.

Andere kunstwerken van Pieter Paul Rubens die in het verleden reeds door het KIK werden behandeld zijn onder meer:

- *De kruisafname*, O.L.V. kathedraal Antwerpen
- *De kruisoprichting*, O.L.V. kathedraal Antwerpen
- *Aanbidding der herders*, Sint-Pauluskerk, Antwerpen
- *Het dispuut*, Sint-Pauluskerk, Antwerpen
- *De geseling*, Sint-Pauluskerk, Antwerpen
- *De aanbidding der wijzen*, Sint-Janskerk, Mechelen
- *Sint Antonius van Padua*, Sint-Antoniuskerk, Antwerpen
- *De bekering van de Heilige Bavo*, Sint-Baafskathedraal, Gent
- *De terugkeer van de Heilige Familie uit Jerusalem*, Carolus-Boromeuskerk, Antwerpen
- *Zelfportret*, Rubenshuis, Antwerpen

Binnen het KIK is er een ruime ervaring met de studie en behandeling van marmeren altaren, mausolea en beelden. Enkele voorbeelden zijn:

- Interdisciplinaire studie van de *Tour & Taxiskapel*, het *Sint-Marcoenportaal* en het *Sint-Ursulaportaal* in de Onze-Lieve-Vrouw ter Zavelkerk
- Studie en restauratie van de drie mausolea in de *Grafkapel van de Heren van Boussu*
- Studie en restauratie van vier barokke portretbustes uit de collectie van het KMSKA

Bijlage 3

De zes erfgoedschatten die geselecteerd werden voor de tweede editie van de Erfgoed Challenge zijn:

De preekstoel van de kathedraal van Brussel

Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal, Brussel

Op de sterkste, tederste en meest spirituele manier

Het is moeilijk om onverschillig te blijven bij dit werk van de Antwerpse beeldhouwer Hendrik Frans Verbrugghen (1654-1725). De preekstoel verraste ook Victor Hugo (1802-1885), die, na een bezoek aan de Brusselse kathedraal, het meubel beschreef in een brief aan zijn vrouw: Het is de hele schepping, het is alle filosofie, het is alle dichtkunst, voorgesteld door een enorme boom die in zijn takken een preekstoel draagt, in zijn gebladerte een hele wereld van vogels en dieren, aan zijn basis Adam en Eva achtervolgd door de droevige engel en gevolgd door de vreugdevolle dood en gescheiden door de staart van de slang, aan zijn top het kruis, de Maagd, het Kind Jezus en onder de voet van het kind de kop van de verpletterde slang. Dit hele dichtwerk is gesneden en gebeiteld op de sterkste, tederste en meest spirituele manier.

De homilie of 'preek'

Vandaag wordt een preekstoel nog zelden gebruikt. Maar tot aan de hervormingen van de katholieke eredienst in de jaren zestig van voorgaande eeuw had dit meubel een belangrijke functie tijdens de eucharistieviering. Het is vanop de preekstoel dat een priester of een diaken de homilie of 'preek' voordroeg. Hierin werden de lezingen uit de Bijbel, eerder tijdens de misviering, toegelicht. Dit was het enige onderdeel van de viering die in de volkstaal gebeurde.

Van Leuven naar Brussel

De preekstoel werd tussen 1695 en 1699 vervaardigd voor de kerk van de Jezuïeten in Leuven, de huidige Sint-Michielskerk. Na de opheffing van de jezuïetenorde werd het meubelstuk in 1776 ingeruild voor dat van de collegiale kerk van de heiligen Michiel en Goedele, nu de kathedraal. De stabiliteit van dit zeer bijzondere meubelstuk was een uitdaging, gezien de afmetingen, bijna zeven meter hoog, en het feit dat het vrij stond en niet werd ondersteund door een pijler of een muurvlak, zoals gewoonlijk het geval is.

Benzoëhars

Nu een van de oudst bewaarde in België, doet zijn zeer donkere toestand afbreuk aan de waardering van zijn uitzonderlijke kwaliteit. Uit onderzoek van de experten van het KIK is gebleken dat het mogelijk is het meubel zijn oorspronkelijke, veel lichtere verschijningsvorm terug te geven, met zijn zeer speciale afwerking met benzoëhars. Een diepgaande studie zal leiden tot een betere kennis van dit meesterwerk van de Belgische baroksculptuur.

Het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van de Zieken

Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Doornik

Geliefd bij de inwoners van Doornik

Tussen het dubbele romaanse portaal dat leidt naar het schip van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Doornik, erkend als UNESCO Werelderfgoed, staat een opmerkelijk beeld van Maria met kind, bekend als het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van de Zieken. Al sinds de veertiende eeuw verwelkomt het bezoekers, pelgrims en koningen. Tegenwoordig is het beeld het symbool bij uitstap van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal en daardoor zeer geliefd bij de inwoners van Doornik.

Van bedevaart tot processie

De Onze-Lieve-Vrouw van de Zieken was het voorwerp van een jaarlijkse bedevaart in september, die in de middeleeuwen massa's gelovigen trok uit het middeleeuwse bisdom Doornik, dat toen de steden Gent, Brugge en Rijsel omvatte. In de negentiende eeuw werd een kopie van het beeld gemaakt en in de kathedraal geplaatst. Het is deze kopie die elke tweede zondag van september in de historische Grote Processie door de straten van de stad gedragen. Deze processie werd zopas erkend als immaterieel cultureel erfgoed van de Franse Gemeenschap van België.

Boekhandelaars en schilders

Het portaal waar het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van de Zieken staat, was de plaats waar de verkoop van goederen van het kapittel werd gehouden en waar iedereen aan kon deelnemen. Het kapittel had het recht om te verkopen binnen zijn jurisdictie, die eindigde net buiten het portaal. Boekhandelaars en ook schilders, voornamelijk uit Antwerpen, konden toestemming krijgen om hier hun werken tentoon te stellen en te verkopen. In een reeks registers van het midden van de zestiende tot het einde van de achttiende eeuw staan de inventaris en het verloop van deze verkopen opgetekend.

Onthoofd

De hoofden van het beeld werden vernietigd tijdens de beeldenstorm in 1566 en gerestaureerd aan het begin van de zeventiende eeuw. De rechterhand en de druiventros die de Maagd vasthoudt, zouden van nog recentere datum zijn (vóór 1892). Tegenwoordig zijn het Mariabeeld en de middenpijler die het portaal ondersteunt in verval. Naast de opeenhoping van stof en vuil is er sprake van zones die zwart kleuren en, op de bas-reliëfs in arduin op de middenpijler, afschilfering.

Zowel het beeld als de middenpijler moeten dus dringend worden gerestaureerd. Dit zal ook een diepgaande monografische studie mogelijk maken, iets wat de huidige toestand niet toelaat.

Het schilderij Kindermoord te Bethlehem in Andenne

Sint-Beggakerk, Andenne

Een pronkstuk

Het schilderij van Louis Finson (vóór 1580-1617) met als thema de Kindermoord in Bethlehem is een van de pronkstukken van de voormalige kapittelkerk Sint-Begga in Andenne. Dit monumentale en spectaculaire schilderij in de stijl van Caravaggio werd in 2010 geklasseerd als 'Trésor' van de Franse Gemeenschap. Het is het enige werk van de grote - en van origine Brugse - schilder dat in België bewaard is gebleven.

Van caravaggisme naar Barok

Kindermoord in Bethlehem is een olieverfschilderij op doek met een tragische scène uit de Bijbel. Volgens specialisten is dit het meest kundig gestructureerde werk van de kunstenaar. De compositie is verdeeld in twee hoofdvlakken: op de voorgrond een menigte gekwelde figuren in een strak shot, en op de achtergrond oude gebouwen die doen denken aan de stad Bethlehem.

Dit uitzonderlijk krachtige schilderij is een van de belangrijkste werken van de schilder Louis Finson - beroemd in zijn tijd, maar tegenwoordig ten onrechte genegeerd buiten specialistische kringen - met name vanwege het theatrale karakter en de indrukwekkende afmetingen (270 x 400 cm). In dit late werk stapte Finson af van het caravaggisme en ging hij over op een meer barokke stijl.

Een kunsthistorisch raadsel

Louis Finson, afkomstig uit Brugge, woonde lange tijd in Italië, waar hij een van de weinige directe navolgers van Caravaggio (1571-1610) was. Chronologisch gezien is hij zelfs de eerste Vlaamse schilder die tot de Caravaggio-beweging wordt gerekend. Zijn verblijf in Italië blijft grotendeels een raadsel in de kunstgeschiedenis. Hoe dicht stond hij bij Caravaggio en zijn milieu? Was hij een volgeling, verleid door de stijl van de Italiaanse meester? Was hij een discipel of een medewerker? Kende hij hem persoonlijk? Heel veel vragen blijven tot op vandaag onbeantwoord.

Een schilderij met een bewogen geschiedenis

In 1621 wilde de koning van Denemarken het schilderij kopen van een Amsterdamse handelaar. Om onbekende redenen heeft de verkoop nooit plaatsgevonden en verdween het schilderij in 1623 van de radar. Meer dan twee eeuwen later, in 1854 om precies te zijn, dook het weer op in Luik, waar de aankoop ervan achtereenvolgens werd geweigerd door het Museum voor Schone Kunsten en vervolgens door de bisschop van Luik. Het werd uiteindelijk gekocht door Léonard-Joseph Courtoy, deken van de kerk van Andenne. Sindsdien maakt dit prachtige schilderij integraal deel uit van het decor van de Sint-Beggakerk in Andenne, tot grote tevredenheid van de gelovigen en de bezoekers.

Een bedreigd werk

In 2019 werd voor het eerst schade geconstateerd. De picturale laag vertoont talrijke hechtingsverliezen, het vernis heeft zeer duidelijke en uitgebreide chancis ontwikkeld en de oude retouches zijn aangetast. In 2021 werd door het KIK een conditierapport en een voorstel voor restauratie opgemaakt.

De gipsen voor het Monument voor de Arbeid van Constantin Meunier

Meuniermuseum, Elsene

Monument voor de arbeid

Aan het Brusselse Kanaal in Laken, staat het imposante Monument voor de arbeid. De beelden van Constantin Meunier, gehouwen in steen en gegoten in brons, zijn gemaakt om de tijd te doorstaan en het weer te trotseren. Ze hebben echter fragielere pendanten die, verscholen in depotruimtes van het Meuniermuseum in Elsene, aan de blikken van de toeschouwers onttrokken zijn. Het zijn de gipsen modellen die, na het plotse overlijden van de kunstenaar in 1905, in zijn atelier achterbleven. Dat ze een eeuw lang niet werden tentoongesteld, kan worden verklaard door de beperkte waardering van gipsen beelden in de 20ste eeuw. Vaak onterecht aanzien als kopieën, zijn de sculpturen in dit 'minderwaardige' materiaal echter de meest directe getuigen van het genie van de meester. Het zijn de rechtstreekse afgietsels van (vernietigde) was- of kleimodellen waar de kunstenaar vaak maanden- of jarenlang op heeft gezwoegd. Gipsen laten dan ook toe de kleinste details en de bezieling die de kunstenaar zijn model meegaf af te lezen. In een volgende stap van het creatieproces, zijn het ook de gipsen die worden gebruikt om mallen voor het brongieten aan te maken. Ze zijn dus niet alleen een oorspronkelijk (en vaak uniek) artistiek product met uitermate hoge esthetische kwaliteiten, het zijn ook sleutelstukken in een complex productieproces om exemplaren in andere materialen te bekomen. Internationaal, in de meest prestigieuze en toonaangevende musea, zien we deze stukken dan ook steeds meer met overtuiging duistere depotruimtes verlaten en prominente plekken in museumzalen innemen.

In beweging

Deze beweging is echter vaak niet zomaar mogelijk. Gipsen hebben er veelal een bewogen geschiedenis op zitten. Ze zijn nauwelijks bestand tegen fysieke schokken. Bovendien zijn ze corrosiegevoelig: bij bewaring op een plek met een hoge vochtigheidsgraad kunnen de ijzeren structuren in het gips gaan roesten, wat het plaaster vervolgens doet barsten en uiteindelijk doet uiteenvallen. Dat alteratieproces is ook merkbaar in de gipsen van het Monument voor de Arbeid. Het vraagt doorgedreven onderzoek, stabiliserende ingrepen en vrij ingrijpende restauraties om het tij te keren.

Constantin Meunier (1831-1905)

De auteur van de gipsen van het Monument voor de Arbeid is overigens een internationale grootheid, die wereldwijd in de voornaamste museale collecties terug is te vinden. Aan het einde van de 19de eeuw bracht Constantin Meunier (1831-1905) een ware revolutie in de kunsten teweeg door op ongeziene wijze arbeiders tot onderwerp van zijn sculptuur te maken.

De anekdotiek of het pittoreske waarvan zijn tijdgenoten moeilijk afstand konden nemen, had bij hem plaats gemaakt voor een synthetische weergave van het heroïsche menselijke lichaam. Al snel werd Meunier internationaal geprezen door de progressieve kunstscene en werd zijn werk aangekocht door toonaangevende collectioneers en musea. Eminente collega's zoals Rodin prezen volop zijn werk. Later zou ook de impact van Meunier op de kunstgeschiedenis groot blijken. De mengeling tussen sociaalrealisme en idealisme die Meunier introduceerde, zou in de 20ste eeuw de basis vormen van onder meer de propagandistische beeldtaal van communistische regimes. Hij is dan ook een van de weinige Belgische kunstenaars die in geen enkel algemeen overzicht van de geschiedenis van de kunst ontbreekt, ook al beginnen die werken met de grotten van Lascaux en eindigen ze met hedendaagse kunst. Uiterlijk tegen 2031, het jaar waarin we de 200ste verjaardag van de geboorte van de kunstenaar zullen vieren, moeten we zijn uitermate waardevolle gipsen nalatenschap opnieuw in volle glorie kunnen presenteren.

Over het Meuniermuseum

De atelierwoning die Constantin Meunier in 1899 liet bouwen in de Abdijstraat in Elsene werd samen met de kunstcollectie die erin aanwezig was, aangekocht door de Belgische Staat in 1936. Drie jaar later ging het Meuniermuseum open. Dit kleinschalige, intieme museum blijft tot op vandaag miskend. De collectie die het museum herbergt is nochtans uniek en van buitengewone erfgoedkundige waarde. Behalve een 75-tal schilderijen en zo'n 450 kunstwerken op papier van Meunier, omvat de verzameling een 210-tal sculpturen. Een meerderheid is gegoten in brons, 90 zijn van gips.

De balletkostuums van James Ensor

Mu.ZEE, Oostende

James Ensor (1860-1949) is een van de meest invloedrijke Belgische schilders. De fantastische en kleurrijke schilderijen, tekeningen en prenten van deze Oostendenaar zijn verspreid over kunstcollecties in heel de wereld. Minder gekend zijn de theater- en muzikale composities van zijn hand.

Liefde voor muziek

In de beroemde 'blauwe kamer' van het Ensorhuis staat tot op vandaag het harmonium dat hij in 1906 cadeau kreeg van het verzamelaarskoppel Albin en Emma Lambotte. Het is op dit instrument dat Ensor verschillende muziekfragmenten heeft gecomponeerd die later werden samengevoegd tot het ballet La Gamme d'Amour. Voor deze voorstelling componeerde Ensor niet alleen de muziek maar schreef hij ook het scenario en ontwierp hij de feestelijke decors en kleurrijke balletkostuums. Het ballet verbeeldt het liefdesverhaal tussen twee personages: Miamia, dochter van de uitbaters van een speelgoedwinkel, en Fifrelin. Het stuk werd in 1911 vervolledigd en twee jaar later voor het eerst opgevoerd in Oostende.

Ensor als kostuumontwerper

Van dit ballet en de opvoering zijn nog verschillende stukken bewaard gebleven: de muziek, de voorontwerpen voor de decors en personages, verschillende posters en de balletkostuums. Nadat deze bijzondere kledingstukken een tijd lang in een privécollectie zaten, zijn ze sinds 1995 eigendom van de stad Oostende, waar ze vandaag worden bewaard in Mu.ZEE. In totaal gaat het hier om 6 kostuumstukken vervaardigd uit katoen dat met waterverf is beschilderd: 2 jurken, 1 blouse met korte mouwen, 1 blouse met lange mouwen, 1 rok en 1 broek. Een aantal van deze theaterkostuums bevindt zich momenteel in een bijzonder verzwakte toestand omwille van enkele mysterieuze vlekken die een grote impact hebben op de langdurige bewaring ervan.

Mysterieuze vlekken

In het kader van het opkomende Ensorjaar in 2024 is een herwaardering van deze unieke kostuums zeker op zijn plaats! Naast een conservatiebehandeling zou ook een materiaaltechnisch en historisch onderzoek naar de herkomst van deze mysterieuze vlekken bijzonder waardevol zijn. Misschien is de oorsprong van de vlekken wel te vinden in de opvoering van het ballet zelf? Daarnaast zou een analyse van de verfsamenstelling gebruikt voor deze kostuums meer duidelijkheid kunnen geven over hun ontwerpproces: beschilderde Ensor deze kostuums zelf? Tot slot zijn er ook nog verschillende vragen rond de geheimzinnige persoonsnamen die in enkele van deze stukken terug te vinden zijn... Van wie zijn ze? Schreef Ensor deze zelf in de kostuums? Nog veel vraagtekens dus!

De habijtpoppen van Wetteren

Sint-Gertrudiskerk, Wetteren

In Belgische kerken wordt heel veel erfgoed bewaard. Maar in de Sint-Gertrudiskerk in Wetteren staat een toch wel heel bijzondere erfgoedcollectie tentoongesteld. Het gaat om 138 poppen, elk van zo ongeveer dertig centimeter groot, en allemaal gekleed in het traditionele habijt van vrouwelijke kloosterorden uit binnen- en buitenland, voornamelijk België en Frankrijk. De verzameling is het geesteskind van wijlen Firmin De Waele, een lokale bedrijfsleider met een sterke interesse in textiel en erfgoed.

Habijt, sluier en kap

Kort na de Tweede Wereldoorlog telde België bijna 50.000 kloosterzusters, goed voor ongeveer zes vrouwelijke religieuzen per duizend inwoners. Begin jaren '50 spoorde paus Pius XII (1876-1958) kloosterzusters aan hun levensstijl en denkwijze te moderniseren, waaronder de klederdracht. Daarop pasten in de jaren vijftig van de vorige eeuw de meeste congregaties hun habijt (voorzichtig) aan. Tijdens het Tweede Vaticaans concilie (1962-1965) werd de opdracht tot kledingvernieuwing in een decreet vastgelegd. Het traditionele habijt, sluier en kap zouden dan al snel volledig uit het straatbeeld verdwijnen.

Volgens hun evenbeeld

Uit angst dat de kennis rond de klederdracht van de kloosterordes verloren zou gaan, zond Firmin De Waele (1920-2017), medezaakvoerder van de in Schellebelle gevestigde 'Koninklijk Korsetfabriek DéWé International', kloosters van verschillende congregaties een pop toe. Hij vroeg de ordeusters om de kledij en de daar bijhorende accessoires voor de poppen zelf te vervaardigen, in dezelfde materialen en met dezelfde technieken als hun eigen traditionele klederdracht. De respons was heel groot en met veel aandacht, zorg en zin voor detail hebben de zusters de poppen aangekleed volgens hun evenbeeld. Zelfs de kleinste accessoires (ringen, rozenkransen, sleutels e.a.) zijn in poppenformaat vervaardigd. De popjes werden teruggezonden en voorzien van naam van het klooster, de plaats van het klooster en de datum van ontstaan van de orde.

Een schat aan informatie

De heer De Waele droeg de collectie later over aan de Christus Koningkerk in Wetteren en, bij de ontwijding van deze kerk in 2016, werden alle poppen overgebracht naar de Sint-Gertrudiskerk in dezelfde gemeente. Deze uitzonderlijke collectie heeft een belangrijke historische en immateriële waarde. De habijtpoppen vertellen over de wijze waarop de traditionele klederdracht was opgebouwd, uit welke materialen ze bestond en hoe het habijt, de kap en de sluier binnen elke congregatie gedragen werden. Tegelijk getuigt elke pop van het handwerk van een andere kloosterzuster.

De habijtpoppen bieden potentieel een schat aan informatie. Helaas zijn er verschillende schadebeelden waarneembaar. De kleding is vervuild en lokaal zijn er roodbruine vlekken, wimpers van poppen komen los, kopspelden oxideren,... Een conservatie- en restauratiebehandeling is noodzakelijk om de toekomst van deze collectie veilig te stellen.

